

İLETİŞİMSEL AÇIDAN SANATÇI ALGISINDA AUFHEBUNG ÇÖZÜMLEMELERİ

Elif YILDIZ¹, Tuba GÜLTEKİN²

ÖZET

Felsefesinde evren, doğa ve insan varlığını bir arada ele alması nedeniyle sistematik düşüncenin önemli bir ismi olarak görülen ve felsefe tarihinin en zor anlaşılır filozoflarından biri olarak değerlendirilen Georg Wilhelm Friedrich Hegel, diyalektiğin gelişimine sunduğu katkılar bakımından, çağdaş diyalektiğin kaynağı olarak adlandırılmaktadır. Felsefe tarihi içerisinde birçok düşünür tarafından ele alınan ve farklı anlamlarda kullanılan diyalektiğin, Hegel felsefesinde kullanımı hem düşüncenin hem de varlığın gelişim biçimini gösteren bir yapı olması ve Hegel felsefesini şekillendiren bir yöntem olarak konulmuş olması bakımından Hegel düşüncesiyle bütünleşen bir kavram olduğu gözlenmektedir. Bundan ötürü, Hegel felsefesi ve diyalektik, eşdeğer bir anlama sahip olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada iki temel problem üzerinde durulmuştur. Hegel'in aufhebung kavramı ve sanatçı algısında aufheben eylemi incelenmiş ve örnekleme alınan sanatçıların çalışmaları ile ilişkilendirilmiştir. Araştırmanın modelinde betimsel araştırma, yönteminde nitel araştırma desenlerinden yorumlama kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında amaçlı tarama yapıp, verilerin çözümlenmesinde fikir betimleme, örneklem seçiminde ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme kullanılmıştır. Çalışmanın evreni Leonid Tishkov ve Almagul Menlibayeva'nın çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Resimlerin analizlerinde ise Leonid Tishkov ve Almagul Menlibayeva'nın çalışmalarında Aufhebung kavramı çözümlemeye gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Sanatçı algısı, Aufhebung, Leonid Tishkov, Almagul Menlibayeva.

¹Doç. Dr. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, elif.yildiz(at)ege.edu.tr

²Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı, tgultekin(at)hotmail.com

AUFHEBUNG ANALYSIS

IN PERCEPTION OF ARTIST IN TERMS OF

COMMUNICATION

ABSTRACT

In the philosophy of the universe, nature, and is seen as an important name in the systematic thought due to address the human presence in one philosophy and history's most obscure philosopher, one evaluated as Georg Wilhelm Friedrich Hegel in terms contributions offered by the dialectic of development, is named as the source of modern dialectics. Acknowledged as the most obscure philosopher and an important name in systematic thought due to his addressing the nature and human presence in his philosophy, Georg Wilhelm Friedrich Hegel is named as the source of modern dialectical due to the contributions he offered to the development of dialectic. Addressed by many thinkers within the history of philosophy and used under different meanings, use of dialectics in Hegel's philosophy suggests a concept integrating with Hegel thought both in terms of showing the development form of thought and presence and a method shaping Hegel's philosophy. Thus, Hegel philosophy and dialectic are regarded as having an equivalent meaning. In this regard, the study has focused on two main problems. Hegel's Aufhebung concept and aufhebung action in the perception of artists were examined and has been associated with the sampled works of the artists. Descriptive research as the model of the study and qualitative research design in the method were used. Intentional scanning in the collection of the data, description of the idea in the analysis of the data, the analog sampling, one of intentional sampling methods, was used for the sampling. The cosmos of the study is limited with Leonid Tishkov and Almagul Menlibayeva. In analyzes of the paintings, concept of aufhebung in Leonid Tishkov and Almagul Menlibayeva's works was utilized.

Keywords: Hegel, Artist perception, Aufhebung, Leonid Tishkov, Almagul Menlibayev.

Yıldız, Elif., Gültekin, Tuğba. "İletişimsel Açıdan Sanatçı Algisında Aufhebung Çözümlemeleri". *idil* 5.23 (2016): 811-830.

Yıldız, E., Gültekin, T. (2016). İletişimsel Açıdan Sanatçı Algisında Aufhebung Çözümlemeleri. *idil*, 5 (23), s.811-830.

Giriş

‘Dairelerden oluşan bir daire’ olarak nitelenen genel felsefesi içinde ünlü Alman filozofu Hegel, tüm evreni Mantık, Doğa ve Tin olarak üç ana kategoride toplamaktadır. Hegel, bu üçlü kategori ile “değişmez bir tinin nasıl farklılaşıp geliştiğini ve tekrar kendi mutlak varlığına döndüğünü açıklamaya” (Yalvaç,2008:18) çalışmaktadır. Sırasıyla tez, anti-tez ve sentezi oluşturan bu üç kategori arasındaki ilişkileri bütün sistemine yayılan diyalektik yöntem aracılığıyla açıklamaktadır.

Hegel’in felsefe dizgesinin, diyalektik düşünce üzerine kurulduğu görülmektedir. Hegel’in bilinç felsefesinde bilinç olmayanın ya da ötekinin varlığı tek başına değil, öncelikle bilinç ile olan diyalektik ilişkisinde bir anlam ve bilincin oluşumu ya da gelişimi açısından bir önem kazanmaktadır. Bu nedenle, Hegel’in diyalektik anlayışında, bilincin ve özbilincin varlığı, öteki ile olan ayrım ve karşıtlığa dayanmaktadır. Özbilinç ya da özne ancak öteki olanla, karşılıklı etkileşime dayalı diyalektik bir ilişki içinde kavranmaktadır (Özçınar, 2007:12).

Hegel’in felsefeyi ve dünya tarihini diyalektik bir süreç olarak görmesi onun ‘aşma’ olarak Türkçeye çevrilen *Aufhebung* kavramında içerilir. *Aufhebung*, yeninin eskinin içinden gelmesi, eskinin ise yeninin içinde yok olup gitmemesidir. Inwood’un da altını çizdiği gibi Hegel’de yeni olan, içerisinde eskiyi (geleneği) de içerdiğinden yeni içerisinde eski olan tamamen yok olmaz. Bu durum tinin kendisini henüz bilince tamamen açmamış olmasında temellenir. Bu noktada felsefe tarihinde ve bir bütün olarak dünya tarihinde birbirine karşıt olarak konumlanan kavramlar, özünde aynı gerçekliğin farklı görünüşleri olarak gerçekliğin kendisini oluştururlar (Inwood, 1992:216-217). Hegel’in gözünde *Aufheben* eylemi tüm felsefi kavramların içinde en diyalektik olanıdır. Hegel *Aufheben* sözcüğünün iki anlama geldiğini söyler; hem ‘son vermek’, ‘ortadan kaldırmak’ hem de ‘saklamak’, ‘korumak’ anlamlarına gelir. Hegel’e göre aşılacak şey yok olmamıştır, aynı zamanda korunmuştur. Bu yüzden Hegel “bir şey ancak kendi karşıtıyla bir birlik haline geldiği kadarıyla kendini aşmıştır” der (Hegel 1969: 107).

Hegel, Tinin Fenomenolojisi’nde bilincin özbilinç haline gelmesi serüvenini bilincin geçtiği evrelerin diyalektik bir zemin üzerinden ilerleyişi olarak betimlemektedir. Nitekim Tinin Fenomenolojisi’nde bilinçten başlayıp özbilince giden süreçte, Hegel tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanan bilincin geçtiği evreler diyalektik bir zemin üzerinden aşamalı olarak ilerlemektedir (Başagaç, 2013: 2). Bu bağlamda, çalışmada Hegel’in *aufhebung* kavramı ve sanatçı algısında *aufheben* eylemi benzeşik örnekleme yöntemi ile Leonid Tishkov ve Almagul Menlibayeva’nın çalışmalarında incelenip, yorumlama yöntemi ile çözümlemeye gidilmiştir.

Aufhebung Kavramı

Hegel'in diyalektiği bir yöntem olarak kullanmadığı, tarih boyunca gerçekleşen diyalektiği gözlemleyip betimlediği görülmektedir. Varlığın diyalektik yapıda olduğunu ileri sürerek bu yapıyı açıklamıştır.

Hegel'e göre, felsefenin her bir bölümü felsefi bir bütündür, kendini kendi içinde kapayan bir çemberdir (Hegel, 2004,66). Bundan ötürü, Hegel'in felsefi sisteminin dairelerden oluşan bir daire (Hyppolite, 2010,9) şeklinde tarif edildiği görülmektedir. Bu noktada başlıca üç daire söz konusudur; mantık, doğa ve tin. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Hegel felsefesinin, bütünlük üzerine kurulu, mantık, doğa ve tin üçlüsünün birbirine dönüşümüyle ortaya konulmuş olduğu ve bu dönüşümlerde diyalektik yöntemin uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Hegel'in diyalektik yöntemi yalnızca felsefesini ortaya koymaya yarayan bir araç değildir. Hegel'e göre, diyalektik, varlığı anlamada dışarıdan ona uygulanan bir yöntem değil, varlığın yapısının tam da kendisidir (Karaböcek,2008,167). Öte yandan, diyalektik varlığın olduğu kadar, düşüncenin de gelişim biçimini ifade eder. Düşünme ve varlık, sürekli olarak karşıtların içerisinden geçerek, karşıtları uzlaştırarak gelişirler; ancak varılan her uzlaşmada yeniden çözülmesi gereken yeni bir karşıtlık gizli olduğundan, diyalektik hareket düşüncenin varlığı bir bütün olarak kavramasına, varlığın da bilincine erişip özgürlüğünü elde etmesine dek sürüp gider (Gökberk, 2003, 388). Diyalektiğe ilişkin bu yaklaşımı, Hegel'i kendinden önceki filozoflardan ayırmakla birlikte, Hegel'i çağdaş diyalektiğin kurucusu haline getirmiştir.

Hegel mantığına girdiğimiz ölçüde, dialektik, her varlığın, karşıtına dönen, karşıtlık aracılığıyla özdeşliği ortaya koyduğunu ileri süren evrensel ontolojik bir yasa olarak görünür. (Marcuse, 1974, 166). Hegel, diyalektik yöntemi, evrensel yapının kurulmasında büyük bir ustalıklarla kullanmıştır. Hegel'e göre diyalektik, bilimin ilerlemesini sağlayan güçtür. Sonlu varlık, sadece dıştan belirlenemez. O, kendi özü gereği, kendini aşar ve kendi karşıtına dönüşür. Her önerme, yadsımayı (inkar) da birlikte getirir. Evrim, bu çatışmanın sonucudur. Sentez, olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır (inkarın inkarı).Bir şey, ancak kendi kendine bir çelişme taşıdığı sürece yaşar ve etkiler. İleri basamağın doğması için olumluyla olumsuzun yeter güçte olması gerekir. Bunlardan herhangi biri yeter güçte değilse, varlık, yeni bir basamağa atlayamadan, bu çelişme yüzünden yok olur.(Hançerlioğlu, 1970, 233).

Bu noktada, diyalektik adı verilen üçlü hareket, Hegel'i metafizik bir görüşe sahip başkalarından ayırt etmektedir. “Sonlu olanın sınırları sadece dışarıdan gelmez. Onun kendi yapısı ortadan kalkmasının nedenidir ve o kendi eylemiyle karşılığına (karşılık olduğu şeye) dönüşür...Diyalektiğin bütün basamaklarını aşmaksızın doğruluğa ulaşmak mümkün değildir” (Russell, 1970: 421). Hegel'in idealist

diyalektiği marksizmden önceki Diyalektik'in gelişmesinde doruk noktası olmuştur. Hegel'e göre diyalektik, aklın çeşitli soyut tanımlamalarına karşıt olarak bu tanımlamaların tekyanlılığını ve sınırlılığını ortaya çıkaran ve bir tanımdan ötekine geçiş şeklinde gerçekleşen, yani bu tanımların kendi inkarlarını kendi içlerinde taşıdıklarını açığa vuran bir süreçtir. Bundan dolayı Hegel, Diyalektik, bilimsel ilerlemenin özü ve ruhudur, demiştir (Rosenthal ve Yudin, 1975: 115).

Diyalektik düşünce tarzı Hegel tarafından geliştirilmiştir. Hegel 'mutlak'ı açıklarken ruh ve madde ikilemini ortaya koyar ve varlığın özü olarak çelişmeyi kabul eder. Varlık ve yokluk aynı şeylerdir. Varlık, yokluk gibi çelişğini taşımasaydı değişmezdi. Değiştiği içindir ki hem kendisi, hem çelişği, hem de her şey olmaktadır (Kongar, 1972, 100-101). Dolayısıyla Hegel'de her kavram kendi karşıtını içinde bulundurmaktadır. Tez antitezi özünde içermektedir. En temel kavram varlık kavramıdır. Varlık'ı yokluktan kurtarmak için ona yeni bir içerik kazandırmak gerekir; böylece oluş kavramı ortaya çıkar (Tokatlı, 1983, 38). Her sentez yeni bir tez olarak ortaya çıkacaktır. Bu yeni çelişki de yeni bir sentezin daha yüksek birliği içinde çözülecektir. Hegel'de daha düşük biçim daha yüksek olan içinde yoksanır yani o daha önce olduğu şey değildir; fakat daha yüksek içinde ortaya konur (Thilly, 2002, 38). Akıl çelişkide duramayacağı için sentezde çözülmesi gerekir (Stace, 1976, 150). Hegel'in diyalektiği bir spiral şeklindedir. Sentez, tez ve antitezin farklılıklarını hem ortadan kaldırır hem de korur. Bu noktada, sentezin bu ikili etkinliğini Hegel 'aufheben' olarak adlandırır. Aslında bu özümseyerek ve koruyarak aşmak olarak açıklanabilir.

Karşıtlıklar bir diğerine göre karşıttırlar, fakat birlik ya da bütün açısından bakıldığında onlar parçaları oluşturacaklardır. Kendileri açısından ele alındıkları zaman herhangi bir değer ya da anlama sahip değillerdir; ancak bir bütünün parçaları olarak düşünüldükleri zaman bir değer ve anlama sahip olacaklardır (Thilly, 2002, 99). Böylelikle, oluş kavramıyla birlikte, varlık ve yokluk gibi iki konumun, hem aynı hem de farklı olduğu görülmektedir. Birbiriyle aynı ama aynı zamanda farklı iki konum yan yana gelip ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlandığında o zaman bu 'iki'li konum kendindeki çelişkiyi ve huzursuzluğu çözme yönünde yeni bir 'iki'li konuma geçer. Yeni varılan 'iki'li konum, önceki 'iki'li konumları terk etmiş olmasına rağmen, onların sahip olduğu bütün belirlenim ilişkilerini de kendisine taşımıştır. Dolayısıyla bu 'terk etme' ve 'taşımaya' hareketi de 'iki'li bir görünümde olup Hegel'in sisteminde Aufhebung adını alır (Dursun, 2012, 80-81).

Hegel aufheben eylemi için, tüm felsefi kavramların içinde en diyalektik olanı der. Tez – antitez – sentez biçiminde betimlenen diyalektik süreç, anlama yetisinin (der Verstand) gözünde birbirlerini dışlıyormuş gibi görünen bu üç olguyu içinde taşır: yoketmek, saklamak, yükseltmek. Aufhebung, hem yoketmek, hem saklamak,

hem yükseltmektir (Ege, 2005). Gerçeğin bütün olduğuna karar veren ve bu noktada bütünün kendini zamanla tamamlayacak bir varlık olarak görüldüğünü söyleyen Hegel çelişkilerin varlığını yadsımaz ancak bunların giderilebileceğini düşünür (Şenyurt, 2014,121). Bu bağlamda “Hegel’in Aufhebung kavramı çelişkilerin zamansal ifşa sürecinde ortadan kalkmasına gönderme yapmakta olup, temelde iptal etmek, muhafaza etmek ve daha üst düzeye kaldırmak şeklinde üç anlamı da muhtevasında barındırır” (Küçükalp, 2008,79).

Marcuse, çıkarma, yok etme, atma [Beseitigung], koruma, muhafaza [Aufbewahrung] ve yadsınır olanı daha yüksek bir düzeye yükseltme [Hinaufhebung] anlamına gelen Hegel’in Mantık’ının önemli bir kavramı olan aufhebung’u açıklamaktadır. Aufhebung sürecinde ilk olarak olgunun, fenomenin asılsız ve gerçek olmayan formu ortadan kalkar; ikinci olarak bu formda en güvenilir, gerçek ve doğru olan korunur ve sonuçta bu en gerçek eleman olgunun en uygun bu içsel formuna yükseltilir. Bu son adım, aufhebung sürecinin iç hedefidir ve kendi içinde gerçekleştirme ile olan ilişkisini içerir [Verwirklichung]: gerçekleştirme olarak kaldırma, olumsuzlama, reddetme, çıkarma anlamında sublation. Bu anlamda, felsefe ne pratik uygulama ve sonuçlarında, ne bireysel bilimler içine dağılmasında ne de formel mantık ve diyalektikle olan bağlantısında kavranabilir ve uygulanabilir, (Marcuse, 1987, 14-15).

Aufhebung diyalektik düşüncenin belirgin çift hareketini yapan biçimsel yapıdır. Bu kavramların içsel birlik ve ayrılıklarındaki açık hareketi ortaya koyar (Krahn, 2014:85). Hegel’in Aufhebung, 'sublation'ı, birebir basit bir geçişten ziyade iki yönlü bir hareketi, bir çift geçişi içerdiğinden daha karmaşık olduğu gösterilmiştir. Bütünlük sıkı sıkıya Hegel'in felsefesi ile ilişkili iken, tekil terimlerin ve kategorilerin birbirleriyle ilişkili olduğu, kendilerini tamamen bozmaksızın birleştikleri ve doğasında bulundukları girift dinamik bir sistem olarak nitelendirilmektedir. Nitekim, bu tür karmaşık hareket Hegel'in felsefesinde Aufhebung eseridir. Terimler diyalektik çelişki içinde olarak gösterildiğinde, onların ayrışması neredeyse cerrahi bir hassasiyetle Aufhebung yoluyla gerçekleşir. (Radnik, 197, http://www.academia.edu/24818581/Hegel_on_the_Double_Movement_of_Aufhebung)

Michael Inwood’a göre, aufhebungun kullanıldığı üç anlamı vardır: (1) tutmak, yükseltmek, yukarı kaldırmak, (2) iptal etmek, ortadan kaldırmak, askıya almak ve (3) korumak, muhafaza etmek. Kojève, Hegel'in diyalektiğini şöyle açıklamaktadır (Salazar, 2010:49-50):

Hegel’in yöntemi tümüyle diyalektik değildir. Onun için Diyalektik düşünce ya da yorumlama yönteminden oldukça farklıdır. Hatta belirli bir şekilde, Hegel’in felsefi

bir yöntem olarak diyalektiği terk eden ilk kişi olduğunu söyleyebiliriz. Diyalektik yöntem bilinçli ve sistematik olarak Sokrates-Platon tarafından ilk defa kullanılmıştır. Ama aslında kendisi felsefe kadar eskidir. Diyalektik yöntem, diyalog yöntemi yani tartışmadan başka bir şey değildir. Felsefe ya da bilimde tartışmadan doğar...Hegel'in daha sonra söyleyeceği gibi, tez, antitez, sentez aufgehoben'dir. Onlar aşmadır, üstesinden gelmedir, Alman kelimesi Aufhebenin üçlü anlamında-yani diyalektik olarak aşmadır. İlk etapta, onlardan biri bir görüş olarak değil de, hakikat olarak alındığında onları yanlış kılana göre parça parça, göreceli ya da tek taraflı olarak üstesinden gelinir ya da iptal edilir. İkincisi, neyin gerekli ya da evrensel olduğuna yani onların her birinin içindekinin toplam ve tek gerçekliğin çeşitli yönlerinden birini ortaya çıkarmasına göre onlar korunmuştur. Son olarak, onlar yüceltilmiştir, yani bilginin ve gerçekliğin daha yüksek bir seviyesine yükseltilmiştir, tez ve antitez birbirini tamamlayarak onların tek taraflı ve sınırlı ya da 'sübjektif' karakterinden kurtulmak için ve sentez olarak nesnel gerçeğin daha kapsamlı dolayısıyla daha anlaşılır bir yönünü ortaya koymaktadır.

Hegel'e göre, doğanın yadsıması, öldürümüyle, Ruh'un yadsıması, öldürümü arasında temel bir fark vardır. Bu fark Ruh'un öldürümünün diyalektik olmasında yatar. Doğa öldürdüğünü tümüyle göçürür, yok eder; öldürülenden geriye bir şey kalmaz. Oysa ruh öldürdüğünü bir biçimde saklar. İşte Ruh'un bu diyalektik öldürümünü en iyi betimleyen sözcük, Hegel'in gözünde, Aufhebung sözcüğüdür. Hegel'e göre, ortadan kaldırılmış olan aynı zamanda saklanmış, muhafaza edilmiş bir şeydir; saklanmış olan yalnızca dolaysızlığını yitirmiştir, ancak yok edilmemiştir (vernichtet)...Hegel'in gözünde her ayırım, her fark, er geç, iki ögenin karşı karşıya geldiği bir 'çelişki'ye (Widerspruch) dönüşür (Ege, 2006, 17).

Birbirlerini dışlamayan, yadsımayan, değillemeyen farklı gerçekliklerin var olabileceği perspektifinin, Hegelci diyalektik içinde bir anlamı olamaz. Çünkü çelişkiye dönüşmeyen bir ayırım diyalektiğin işlemlerini durdurur. Aufhebung'un yok eden, saklayan, yücelten devinimini kilitler. Ayırımın çelişkiye çevrilmesi demek, ya da ayırımın çelişki biçiminde görülmesi demek, ayırımın öğelerinin birbirleriyle çatışıp birbirlerinin içinde eriyerek çelişkinin çözülüp aşıldığı yeni bir birliğe yükselmeleri demektir (Ege, 2006,18).

Hegel felsefenin en önemli kavramlarından biri olarak gördüğünü söylediği 'aşmak' (Aufheben) ve 'aşılmış olma'nın hiçlik haline gelme olmadığını, hiçlikten ayırt edilmesi gereken bir belirlenim olduğunu söyler (Hegel 1969: 106-107). Buna göre kendini aşan şey, kendini aşmak yoluyla hiçlik haline gelmez, tersine kendisinde içinden çıktığı belirlenimi de taşır. Bu bağlamda Aufheben sözcüğünün birbirine karşı iki anlamı olması, diyalektik mantığın nasıl işlediğine bir örnektir. Dolayısıyla Hegel'e göre aşılan şey yok olmamıştır, aynı zamanda korunmuştur da. Bu yüzden

Hegel “bir şey ancak kendi karşıtıyla bir birlik haline geldiği kadarıyla kendini aşmıştır” der (Hegel 1969: 107).

Hegel’in diyalektik mantığının ilkelerinden birini oluşturan ‘Nitel değişme olmasaydı, tarih aynı şeyin tekrarından başka şey olmazdı’ ifadesinde Aufheben terimini kullanarak Hegel, çelişik uğrakların hem aşılması, hem de korunmuş olduğunu dile getirmektedir. Başka deyişle, daha önceki çelişik iki uğrak (sav, karşı sav) aşılmıştır, ama bu iki basamak, birleşimin içinde öz olarak bulunmaktadır (Hegel, 2011: 142). Bir düşünme ediminin tam anlamıyla diyalektik bir düşünme olması için, dört ilkenin (bütünsellik, oluş (evrim), çelişki ve nitel değişme ilkeleri) eşzamanda uygulanmış olması gerekir. İlkelerden biri unutulursa, gerçek diyalektik düşünmeden söz edilemez (Hilav, 1997: 150-160). Bu noktada, Hegel’in gözler önüne serdiği durum, diyalektiğin varolanların dışında yürütülen bir sanat ya da beceri değil, gerçeğin kendisi, evrenin özü olduğudur. Yansıttığı gerçek diyalektik nitelikte olduğu için, filozofun düşünce sistemi diyalektik özellikte olmak zorundadır. Dolayısıyla, diyalektik, birçok filozofun felsefesinde bir öge olarak yer alırken, Hegel mantığının bütünüdür, felsefesinin bütünüdür. Özel üç aşamalı gelişme kuramını kullansa bile, Hegel dünyayı karmaşıklığıyla bütünsel olarak ve gelişmiş bir biçimde betimler. Hegel, idealizmin düşünceye çizdiği sınırlar içinde diyalektiği sonuna dek geliştirebilmiştir. Ama idealizmin, diyalektikle aydınlanmış düşünmeyi bile çıkışsız bir döngüye soktuğunu da göstermiştir (Özdemir, 2015:45).

Hegel felsefesinde aufhebung kavramıyla ilgili olarak bazı örneklerden yola devam etmek mümkündür. Gözün Ağ tabakasıyla ilgili, terslik içinde düz hissetmek görme eylemi içinde zorunlu bir görünüşün belirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tersliğin ortadan kaldırılması (Aufhebung), baş aşağı duranın yeniden ayakları üzerine oturtulması kaçınılmaz ve zorunlu bir süreçtir. Göz ve beyinde vuku bulan bu süreç, yani görünüşün ortadan kaldırılması ve dış dünyaya bağımlı olarak doğru görünümün elde edilmesi Hegel’in Aufhebung (ortadan kaldırma) tanımına da uyar. Çünkü Hegel’de ortadan kaldırmak her daim ortadan kaldırmak ve muhafaza etmek (aufbewahren) anlamını taşır. Baş aşağı durma hali ışık ışınlarının yayılma doğasından ötürü göz içinde kendisini muhafaza etmeye ve ağ tabakası da bunu sürekli ayakları üzerine oturtturarak ortadan kaldırmaya devam eder. Kavramın diyalektiğini fizyolojik bir süreç üzerinden bu biçimiyle onaylamaksa, ironiktir ama Hegel’in diyalektiğini tersine çevirmeye tekabül eder. Sonuç itibarıyla, Marx’ın Kapital’de Hegel’le ilgili yaptığı karikatürleştirme fizyolojide yeniden gerçekleştirilebilir. Bu yolla Hegel materyalist diyalektik için yeniden ve yeniden bir moment haline getirilebilir (Kangal, 2014, 158-159).

Bunun dışında, efendi ile köle arasındaki mücadelede, söz konusu olan olumsuzlamanın, hasımlardan birinin tamamen ortadan kaldırıldığı bir olumsuzlama

değil, hasmı bir yönüyle ortadan kaldırırken, diğer yönü ile muhafaza eden ve ileriye taşıyan diyalektik bir olumsuzlama (aufhebung) (Kojève, 2000: 92) olduğunu belirtmek son derece önemlidir. Örneğin, efendi-köle diyalektiği bağlamında ele alındığında, efendi, kölenin, kendini kabul ettirme isteğini yadsır, fakat kölenin doğayı dönüştüren çalışmasını muhafaza eder ve onun ileriye taşınmasına imkân verir. Aynı şekilde, köle efendi ile olan ilişkisini olumsuzlarken, kendi üzerinde bulunan bir efendi düşüncesini ortadan kaldırır. Fakat söz konusu ortadan kaldırmayla birlikte, efendide bilincine varmış olduğu kabul edilme düşüncesini muhafaza eder ve onu, kabul edilen biri tarafından kabul edilme yönünde daha da ileriye taşır (Küçükalp, 2010,59).

Aufheben Kavramına Tarihsel Bir Bakış

Hegel için her belirlenimin bir olumsuzlama olması, her belirlenimin ya da kurucu ögenin kendi içinde karşıtı barındırdığı anlamına gelir. Çünkü her belirlenim, kendi olumsuzlamasını gerçekleştirir ve ancak olumsuzuyla, olmadığıyla ya da karşıtıyla ilişkide belirlenim kazanır. Karşıtlar birbirleri olmadan anlamlı değildirler veya diğeri olmadan bir karşıtlık kurulamaz. Karşıtlar ancak birbirleriyle ‘bağıntı’da belirlenim kazanırlar. (Kojève, 2000:129-130). Modern Alman felsefesinin başında, aufheben kelimesi Latince tollere’nin çevirisi olarak kullanılmıştır. Bu tanımlama örneğin Christian Wolff yazılarında bulunur. Hegel Aufhebeni hem inkâr etmek ve korumak anlamında belirtirken, tollere’nin olumlu anlamının o kadar güçlü olmadığını iddia etmektedir. Hegel’e göre, aufheben’in koruma anlamı, tollere’nin yükseltme, kaldırma anlamıyla tezat oluşturmaktadır. Böylece Hegel aufheben’in teknik anlayışını sadece tollere’den değil, aynı zamanda tollere’ye eşdeğer olan aufheben’in kullanımlarından da ayırt etmektedir. Aufheben terimi, Kant sayesinde bir dönem sonraki Alman felsefesinde belli bir önem elde etmiştir. Saf Aklın Eleştirisi (Critique of Pure Reason)’nin ikinci baskısının önsözünde Kant iyi bilinen şu sözünü ortaya koymaktadır: İnanç için yer açmak amacıyla, bilgiyi inkar etmenin gerekli olduğunu buldum. Bu ünlü ifadenin İngilizce versiyonunda, çevirmen Norman Kemp Smith İngilizce deny kelimesini Almanca aufheben kelimesinin çevirisi olarak kullanmıştır. Bu cümlenin, aufheben’in önemli bir felsefi kavram olarak sonraki düşünürlerin dikkatini çekmesine neden olan bir ifade olduğu varsayımında bulunmaktadır (Palm, 2009:185).

Kant burada aufheben’i açıkça hem olumsuzlanmış, reddedilmiş ve aynı zamanda, tamamen ortadan yok olmayan, yadsınır olan gramatik bir obje olarak hem pozitif, hem de negatif anlamda kullanmaktadır. Critique of Pure Reason’da dogmatizm ve şüphecilğe karşı savunulabilmesi açısından (yani korunmuş) bilgi sınırlıdır (yani olumsuzlanmış). Bu durum, Kant’ın terimi kullanımının Hegel’inkine

benzer görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte ikisi arasında en azından gramer nesnesinin seçiminde fark olarak önemli bir ayırım vardır. İlim ve iman gibi kavramlar arasındaki karşıtlıktan ziyade, Kant için yadsınır olan bilgidir. Bir birlik kurmak için bilgi ve inanç arasındaki farkı ortadan kaldırmak yerine, Kant bir fark belirtmek için Aufheben terimini kullanır. Bilgi inanca yer açmak amacıyla yadsınır. Aufheben böylece olumsuzlama anlamında burada kullanılmaktadır, herhangi bir yolla tam bir olumsuzluk veya imha değil, ancak yine de bir olumsuzluk, daha özel olarak terim sınırlama anlamında kullanılır. Kant'ta aufheben terimi bir birlik yerine karşıtların arasında bir bölünmeyi ortaya koyar. Bu noktada Kant'ın eleştirel felsefesi bir bilginin olumsuzlaması olarak yorumlanabilirken (Hegelci anlamda aufheben), Hegel ve Kant'ın aufheben kullanımı bu anlamda farklıdır (Palm, 2009: 186).

Birkaç yıl sonra Schiller, İnsanın Estetik Eğitimi (On the Aesthetic Education of Man)'nin içinde aufheben terimini felsefi bir kavram olarak birkaç kez kullanır. Örneğin, güzelliğin iki karşıt durumu birleştirdiğini ve böylece karşıtlığı/zıtlığı ortadan kaldırdığını yazmaktadır. Bununla birlikte, her iki durumun birbirlerine ebediyen zıt kalması nedeniyle onlar yadsınır olana göre daha başka bir şekilde birleşemez [aufgehoben]. Burada, Kant'ın aksine Schiller, oldukça Hegelci gibi görünen bir şekilde karşıtların birliği ile ilgili olarak Aufheben terimini kullanır. Hegel gibi, bu kavramların kendilerinden ziyade aralarındaki karşıtlıktır, burada kaldırma/olumsuzlamanındilbilgisel nesnesidir. Ancak karşıtların bu birliği, sonuçta Hegelci anlamda değildir. Schiller'in sözlerinin daha geniş bir bağlamda, Aufheben yoluyla karşıtların birliği anlayışının bu durumda Hegel'inkinden farklı olduğu görülmektedir. Schiller için, bu birleşme, karşıtların hiçbir iz bırakmadan 'tamamen kaybolur' olmasını gerektirir. Öte yandan Hegel'e göre, yadsınır olan aynı zamanda korunmuştur; sadece dolaysızlığını kaybetmiştir. Böylece, Schiller ve Hegel hem karşıtların birliği ile ilgili olarak aufhebeni kullanırken, birbirlerinin tam tersi anlamda terimi kullanırlar.(Palm, 2009: 188).

Hegel Schiller'in denemesini bir başyapıt olarak adlandırmıştır. Bu çalışmaya Hegel'in gösterdiği saygı ve terminolojinin olağanüstü tesadüf, Hegel'in kendi aufheben kavramını formüle ederken Schiller'den esinlendiği şeklinde yorumlanabilir. Bu çifte anlamda aufheben, Hegel'in diyalektik yönteminin önemli bir anahtar terimi haline gelmiştir. Schiller karşıtların birliği ile ilgili terimini kullanırken, ortaya çıkan birlik Hegel'in kendi aufheben kavramında bulunduğu tam tersidir. Schiller basit olumsuzlama olarak adlandırılan eş anlamlısı olarak aufhebeni kullanır. Basit olumsuzlama olarak sublation'un(kaldırma, olumsuzlama, reddetme) yorumlanması Hegel'in kendi dönem anlayışını tamamen belirsizleştirir ve Hegel'in esasen eleştirel felsefesi böylece yıkıcı, şüpheli olana doğru saptırılır. Sonuçları göz önüne alındığında, basit olumsuzlama olarak aufheben'in bu yorumu son derece yaygındır.

Hegel'in olumsuzlama/reddetme kavramının olumsuzlama ve koruma olarak ölümünden sonra oldukça hızlı bozulmaya uğradığı görülmektedir. Genel anlamda, şematik terimler açısından, geleneği savunmak için bir araç olarak Hegel'in felsefesini kullanan eski Hegelciler olumsuzlama üzerine koruma duygusu vurgularken, bu geleneklere saldırmak için Hegel'in felsefesini kullanan genç Hegelciler koruma üzerinde olumsuzlama duygusunu vurgulamıştır. Kavramsal düzeyde, Hegel'in çift anlamlı aufheben kavramının sürdüğü görülmektedir.

Marx, Komünist Manifesto'nun ünlü bir ifadesinde aufhebung terimini kullanır. Bu manada, Komünist Parti teorisi tek bir cümle ile özetlenebilir: 'özel mülkiyetin ortadan kaldırılması'.Özel mülkiyetin komünist aufheben'i oldukça açık basit bir olumsuzluktur. Gayrimenkul tamamen devlet içinde sahiplenilmiştir- bu tamamen totaliterdir ve özel mülkiyetin korunması sadece burjuva açısından göz önünde bulundurulur. Aufheben Marksist anlamda açıkça Hegel'in kavramının koruyucu unsuruna sahip değildir. Bu örnekten, Marx'a varana kadar, Hegel'in kullanmış olduğu çift anlamda ve tekniğin tümünde değilse de, aufheben kavramı çok şey kaybetmiş gibi görünmektedir. Gerçekte, Marx'a varana kadar, Aufheben kavramının Hegel öncesi forma döndürülerek, Hegel'den fazla Schiller'inkine çok daha yakın olduğu ifade edilmektedir. Sanki Hegel'in aufheben kavramında yaptığı olumsuzlama ve korumanın birleşmesi, hızla bileşen parçaları çürüten, kısa bir yarılanma ömrü olan radyoaktif bir şey gibi bir şekilde istikrarsız olarak değerlendirilmiştir. Karl Löwith, bu olguyu şu cümleyle özetler: 'Hegel'in öğrencileri ve ardılları onun birleştirdiğini acı acı parçalara ayırmıştır'. Bu bozulmanın Hegel'in olumsuzlama kavramının sonraki yanlış yorumlamaları için bir tür kavşak işlevi gördüğü ifade edilmektedir (örneğin Postmodern 'totaliter' okuma) (Palm, 2009: 189). Bu doğrultuda, Leonid Tishkov ve Almagul Menlibayeva'nın çalışmalarında Aufhebung kavramı çözümlemeye gidilmiştir.

Sanatsal Algıda Aufhebung Çözümlmeleri

Resim:1 “Özel Ay”, Fotoğraf: Leonid Tishkov&Boris Bendikov, 2002-2005

Leonid Tishkov "Özel Ay" enstalâsyonları insan ve mekânın etkileşimine açıktır. Hikâyesinde yalnızlık problemdir ve bizim merkezimizde yer almaktadır. Ay Tishkov'un enstalâsyonlarında gerçek dünyada yaşayan mitolojik bir varlık haline gelmektedir. Zaman zaman Ay Güneş'ten saklanır ve insanlardan gizlenir (Resim 1), bazen de kıyafetler giyip dünyaya iner (Resim 3). Her enstalasyon varoluşumuzun masal doğasının hikâyesini anlatır. LeonidTishkov'un yalnızlık kavramında ay yalnızlığın üstesinden gelir ve bizleri birleştirir (Tishkov,2009). Tishkov'un ay yorumunda Hegel'in aufhebung kavramında belirttiği gibi ay, ortadan kaldırılmış olan aynı zamanda saklanmış, muhafaza edilmiş bir şeydir; saklanmış olan yalnızca dolaysızlığını yitirmiştir. Aufhebung'da yadsınır olan Leonid Tishkov'un sanatsal yaklaşımında sanat sorunsalı düşünme süreçlerinde kendi farkındalıkları ile çözümlenmektedir. Aynı zamanda bilişsel farkındalığı ve nedensel yüklemelerini yorumunda kullanmaktadır. Bu süreçte Hegel'in kurduğu diyalektik mantığında tinin

zorunlu gelişmelerini yansıtan bir şemasını görmekteyiz. Bu şema, nedensel yüklemelerin sonucunda sanatçının nesneye bakışında birçok anlamlar yüklemesine neden olur. Yükleme sonucunda da yapıtın nedenini belirler.

Resim:2 "Özel Ay" Fotoğraf:
LeonidTishkov&BorisBendikov,

Kazakistan, 2013

Resim:3 "Özel Ay" Tengri-UmaiGalleri,
Almatı, Kazakistan,

Fotoğraf: LeonidTishkov, 2013

Tishkov'un nesneyi algılama şekli, sanatsal ifadesinin de belirleyicisidir. Diğer bir deyişle, sanatçının gördüğü ve aktardığı fikrin yeni oluşum halidir. Kavramı algılayış biçimi, deneyimlediği şeylerin algıyı etkilemesidir. Kavramı algılayış biçimi aynı zamanda varlığın diyalektik yapısıdır. Bu diyalektik yapıda kavram olarak belirlendiği diğer bir yaklaşımı da sosyal bilimde toplumsal alanda etkileşim sürecidir. Leonid Tishkov'un Özel Ay çalışmasında Resim:2 ve Resim:3'de kendi görüşünün farklı ortamlarda sosyal bilimde etkileşiminin analizi görülmektedir. Aufhebung kavramındaki kaldırma aynı zamanda değiştirilen anlamı koruma,

Küçükalkap'ın(2010,59) belirttiği gibi efendi-köle diyalektiğinde köle efendi ile olan ilişkisini olumsuzlarken, kendi üzerinde bulunan bir efendi düşüncesini ortadan kaldırır. Burada kabul edilen biri tarafından kabul edilme yönünde daha da ileriye taşır. Benzer bir yaklaşımla kabul edilme düşüncesi açısından, sanatçı nesneyi algıladığında duyu verileri sonucunda anlam örüntüleri ile kendi yorumunu oluşturur ve ileri taşır. Sanatçının bilişsel farkındalığı ile izlenimleri, gördüğü nesne ilişkilerini ifade etmektedir. Yüklediği kavram ise, onu sonuca götürecek anlamlandırma ve yorumlama için belirleyici olmaktadır. Algılama sürecinde çevreden edindiği nesne izlenimi ve zihinsel algılama, dış dünyayı sorgulama biçimini de etkilemektedir.

Resim:4 Almagul Menlibayeva, Aisha Bibi'nin Kelebekleri, 2010

Tek kanallı HD kalitesinde video, 10 dak.

Almagul Menlibayeva ufuk içine uzanan Kazak dramatik manzaralarda, Sovyet öncesi ve Şamanist kökenli kadın ve rolleri üzerinde çalışır (kazakhworld, 2016). Çağdaş Kazak kimliğinde; Şaman mitler, bozkır, Moğol ritüelleri, İslami gelenekleri bir arada incelemektedir. Menlibayeva'nın çalışmaların da çıkış noktası kadın, yerel mitler ve efsanelerden kadın karakterleri, gelenek ve göreneklerin taşıyıcılarının canlandırılmasıdır (CatalogueNote, 2016).

Aisha Bibi Kelebekleri (Resim:4-video) Sufi şair kızı Aisha Bibi ve Karakhan, Romeo ve Juliet'in Orta Asya versiyonu olan eski bir aşk hikâyesini anlatır. Menlibayeva derin toprak ve gökyüzü unsurları arasında, özlem, koşulsuz sevgiyi modern bir anlatıma dönüştürmektedir (Priska C. Juschka Fine Art,2010). Hegel'in "bir şey ancak kendi karşıtıyla bir birlik haline geldiği kadarıyla kendini aşmıştır" yaklaşımının en iyi örneği Menlibayeva'nın Aisha Bibi Kelebekleri çalışmasında görülmektedir. Almagul Menlibayeva algı çözümlemelerinde birçok değişkeni çözümleme basamaklarında kullanmaktadır. Her çözümleme basamağı aynı probleme bağlı farklı sorun ve çözümlemelerini de beraberinde getirir. Birbirine bağlı olarak çözümleme sürecinin oluşmasını nesneyi algılamasını tümdengelsel bir yöntemle yorumladığı görülmektedir. Bu yöntemle sanatçı yöneliminde, Hegel'in Aufheben kavramındaki kendini aşan şey, kendisinin içinden çıktığı belirleniminin izi görülür.

Resim:5 Almagul Menlibayeva, Kırmızı Kelebek, 2012

Almagul Menlibayeva'nın (resim:5) Kırmızı Kelebek adlı çalışmasında, Orta Asya için önemli bir anıt olan Aisha Bibi Türbesi önünde kırmızı perdeliğe sarılı merkezi kadın figürü yer almaktadır. Modelin ipek perdeliğe sarılı olması, uluslararası ticaret ve kültürel iletişime gönderme yapmaktadır. Aynı zamanda Aisha Bibi Türbesinin yerinin Taraz'da olması dolayısıyla, ülkenin tarihini simgeleyen Büyük İpek Yolunun kültürel taşıyıcı olarak iletişimsel açıdan rolünün olduğu görülmektedir (Sothebys, CatalogueNote, 2016).

Almagul Menlibayeva'nın çalışmaları her çözümleme basamağında yeni bir paradigmadır. Hegel'in Aufhebung kavramı çelişkilerin zamansal ifşa sürecinde ortadan kalkmasına gönderme yaptığı gibi(Küçükalp,2008:79), Menlibayeva paradigmasını, iptal ederek, muhafaza ederek ve daha üst düzeye kaldırarak oluşturmaktadır. Menlibayeva'nın sanatsal yaklaşımı, bu üç anlamı paradigmanın çözümünde kullandığı yöntem ile anlam bulmaktadır. Sanatçının yöntemi muhafaza ederek ve onu ileriye taşıyarak, eleştirel sürecin söylem dilinde nesne ve problemle birleşip zihinsel süreçlerin karşılaştırmalı bir sonuca ulaşmasını sağlar. Böylece iki'li bir görünümde olan Aufhebung, sanatçının yaklaşımında görünüşün ortadan kaldırılması ile anlamlı ilişkiler ve beraberinde anlamlı algılar bütünü'nün iki karşıt anlam içinde sonuca ulaşmasını sağlar.

Sonuç

Eski Yunan'dan beri kullanılan bir kavram olan diyalektiğin farklı çerçevelerde kullanıldığı görülmektedir. Diyalektiği idealist felsefenin aracı olarak kullanan Hegel'in, 'aşma' yani aufhebung kavramı, tez ve antitez karşıtlığının yadsınmasıyla onları içeren bir bütünlüğe yönelen hareketi ifade ederken, yalnızca olumsuzlama, ortadan kaldırma değil, tezin ve antitezin olumlu yanlarının içerilerek aşılmasını ortaya koymaktadır. Bunun yanında, karşıtların, parçaların birbirleriyle olan ilişkileri ya da bağıntıları ancak kendilerini aşmış olan bütünlük içerisinde ortaya çıkmaktadır.

Kendilerini aşmış olan bütünlük açısından sanatçı, algısında gördüğü şeyi kendisine ait parça veya bütün şeklinde görür. Bu görüntüleri yeniden anlamlandırarak çözümlemelerini yapar. Algıladığı kavram duyuların her birinde hissettiği/deneyimlediği şey herkesin algıladığı anlamdan çıkıp kendi algısıyla belirlenir ve sonuca dönüşür. Hegel'in ifade ettiği belirlenimde yani sanatçının belirlenimi kendi olmadığıyla ya da karşıtıyla ilişkide belirlenim kazanır. Bu belirlenim sürecini sanatçı bir eylemi çözümlerken bilinçaltı davranış kalıplarına hitap ederek bir araya getirir. Bunun sonucunda da örtülü hafızada bulunan sinyallere göndermeler yapmaktadır. Bu süreç benzerlik yaratma ilkesinden ayrılarak farklılıklar oluşturur ve bu ikili karşıtlık eylemi sanatçı algısında aufheben eyleminin temelini oluşturur. Sanatçıların algısında deneyimlediği şeyin zihinde yansıtılması ve gerçeğe

kurduğu ilişki eyleme karışmaz. Ancak bu süreçte deneyimlediği şeyin anlamının temeli belirlenimdir. Hegel sisteminde Aufhebung kavramının sanatçı algısında zihinde yansıtılması, ‘taşımaya’ gerçekle kurduğu ilişki/ayrılma ‘terk etme’ iki’li bir görünüm halindedir.

Aufheben eyleminde gerçeğin yansıtılması, sanatçının algısında sunulmayanın ikili konumunun ilişkilerini bütünlük içerisinde ortaya çıkarır. Bu bağlamda Leonid Tishkov ve Almagul Menlibayeva’nın çalışmalarında sanatçı algısında Aufheben eyleminin, gördüğü eylemin kendi algısında bıraktığı etkinin, tanımladığı çevrede yeni bir eyleme/etkiye dönüştüğü görülmektedir. Sanatçıların çalışmalarının ortak noktasında, sanatçıların sezgisel algısında gördüğü nesneleri ve eylemleri parçalara ayırıp gerçek anlamlarından çıkartarak deneyimlediği konuda yeni bağlantılar kurmaya başladığı görülmektedir. Sonuçta sanatçıların algısında anlamları ayırma ve yeni bağlantılama hali, Aufhebung kavramının ‘taşımaya’ ve ‘terk etme’, aşmış olan bütünlük ‘ortadan kaldırmak’ ‘korumak’ anlamlarına gelir.

Kaynakça Resim

Resim 1: <http://leonid-tishkov.blogspot.com.tr/2009/01/private-moon-poems.html>

Resim 2: <http://www.unikaz.asia/en/events/come-and-see-moon>

Resim 3: <http://privatemoon.ru/portfolio/private-moon-at-tengri-umai-gallery-almaty-kazakhstan/>

Resim 4: <http://aspangallery.com/en/artist/menlibayeva>

Resim 5: <http://kazakhworld.com/contemporary-art-almagul-menlibayeva/#prettyPhoto>

Resim 6: <https://www.artsy.net/artwork/almagul-menlibayeva-madonna-of-the-great-steppe>

KAYNAKLAR

Başagaç, F. (2013). *F.W.G. Hegel'in Efendi-Köle Diyalektiğinin J.P. Sartre Felsefesine Yansıması: Ben ve Başka Benler Sorunsalı*, Mersin Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Karaböcek, C. (2008). “Hegel Felsefesinde Tek Geçerli Felsefi Yöntem: Betimleme”, *Felsefelogos Dergisi*, No:1 – 2, Sayı: 35 – 36, Eylül.

CatalogueNote, <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/at-the-crossroads-2-114009/lot.48.html>

Dursun, Y.(2012). *Hegel'de Bir ve Çok Kavramları Üzerine, Kaygı Dergisi*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi.

Ege, Ragıp, (2005). “Jacques Derrida'nın Hegel'in “Aufhebung” (Ortadan Kaldırma) Kavramını Soruşturması Üzerine”, *Kaygı Dergisi*, Sayı: 4, , ss.116-125.

Ege, Ragıp,(2006), “*Diyalektik*”, *Felsefe Ansiklopedisi* Cilt: 4, Ed.: Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma Yayınları, ss. 576-604.

Gökberk, Macit,(2003). *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, O. (1970). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hegel G. W. Friedrich. (1969). *Science of Logic*. (Çev. A. V. Miller), New York: HumanitiesPress.

Hegel, (2004). Mantık Bilimi “*Felsefi Bilimler Ansiklopedisi 1*”, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi.

Hegel, F. (2011). *Seçme Parçalar, H. Demirhan* (Çev.), Ankara: Onur Yayınları.

Hilav, S. (1997). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Hyppolite, Jean (2010). *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*, Çev. Doğan Barış Kılınç, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Inwood, M. (1992). *A Hegeldictionary*. Oxford: Blackwell Publishers.

Kangal, Kaan (2014). *Felsefede ve Fizyolojide Camera Obscura 19. Yüzyıl Alman Düşünce Dünyasına Dair Bir İnceleme*, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, sayı:17, s. 141-69.

- Kojève, (2000), *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev. Selahattin Hilav), Y.K.Y., İstanbul.
- Kongar, E. (1972). *Toplumsal Değişme*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Küçükalp, K. (2008) *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, İstanbul : Sentez Yayınları.
- Küçükalp, D. (2010). *Efendi-Köle Ahlakı vs. Efendi Köle Diyalektiği*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXIX, Sayı 1, s. 53-63.
- Marcuse, H. (1974). *Diyalektik Materyalizm, Devlet ve Faşizm*, Çev: M. Sencer, Erk Yayınları.
- Marcuse, H. (1987). *Hegel's Ontology and the Theory of Historicity*, translated by Seyla Benhabib, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Özçınar, Ş. (2007). *Kendinin-Bilinci ve Öteki Diyalektiği: Hegel Felsefesinde Bilincin Dolayımı ve Nesnelleşmesi*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemir, A. (2015). *Diyalektik Kavramının Tarihi Değişimi ve Günümüzde Diyalektik Mantık*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Palm, R. (2009). *Hegel's Concept of Sublation, A Critical Interpretation*, Katholieke Universiteit Leuven Institute of Philosophy.
- Priska C. Juschka Fine Art (2010) <http://artdaily.com/news/37314/Video-and-Photography-by-Almagul-Menlibayeva-at-Priska-C--Juschka-Fine-Art#.VrtBHxh94dV>.
- Radnik, B. *Hegel on the Double Movement of Aufhebung*, Continental Thought&Theory,http://www.academia.edu/24818581/Hegel_on_the_Double_Movement_of_Aufhebung.
- Rosenthal, M. Ve Yudin P. (1975). *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, 2. Basım, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Russell, B. (1970). *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Muammer Sencer, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Stace W. T., (1976). *Hegel Üstüne*, çev.Murat Belge, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Şenyurt, E.Y. (2014). *Hegel ve Derrida Tartışması: Gerçek Bütün mü?, ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Ocak/January 2014, 7(1), 108-124, <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Ysm-HegelDerrida%20Ethos%2014.pdf>, Erişim: 12.05.2016.

Thilly, F. (2002). *Felsefenin Öyküsü, Çağdaş Felsefe*, çev. İbrahim Şener, İstanbul, 2. Basım.

Tishkov, Leonid (2009) <http://leonid-tishkov.blogspot.com.tr/2009/01/private-moon-poems.html>

Tokatlı, A. (1983). *Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel*, İstanbul, Yazko.

Yalvaç, F. (2008). *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, 1. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Krahn, R. (2014). *The Sublation of Dialectics: Hegel and the Logic of Aufhebung*, University of Guelph, https://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/bitstream/handle/10214/8222/Krahn_Ryan_201407_PhD.pdf?sequence=3.

Salazar, L. (2010). *Advocating T'shuvah I: The Influence of Hegel in Leo Strauss' Lectures on the Relation of Progress and Return*, http://www2.fiu.edu/~filosof/Site/Current_Issue_files/5%20Luis%20Salazar.pdf.